

Είναι λυπηρόν ὅτι τὸ ἀπὸ τῶν ἐναντίων ἄγριον μῖσος καὶ ἡ ἀπη-
νῆς καταδίωξις τοῦ ἔργου τοῦ φιλοσόφου ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ
τὸν θάνατον αὐτοῦ· ἡ τούτου διδασκαλία ἐχαρακτηρίσθη ὡς μυ-
σαρὰ καὶ παρερρίφθη εἰς λήθην. Μόλις δὲ μετὰ ἓνα αἰῶνα ἀνε-
γνωρίσθη ἡ ἀξία τοῦ φιλοσοφήματος τοῦ Σπινόζου ἀποκαλυφθεῖσα
ὑπ' ἀνδρῶν Γερμανῶν ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ διαπρεπῶν,
ῶν προεῖχον ὁ Lessing καὶ ὁ Göthe, ὁ Fichte καὶ ὁ Schel-
ling. ¹⁾ Τὸ ἐντεῦθεν τὰ ἔργα τοῦ φιλοσόφου ἤρξαντο ἐκδιδόμενα ²⁾
καὶ ἐπιμελῶς μελετώμενα ³⁾.

3. ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ. Ἐφάμιλλος πρὸς τὴν καθαρότητα τοῦ βίου καὶ
τὴν σεμνότητα τοῦ ἤθους εἶναι τὸ ὕψος καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς
διδασκαλίας. Ὁ Σπινόζας ὀρμάται ἀπὸ τῆς ὀρθολογικῆς θεωρίας
τοῦ Καρτεσίου ἐντεινομένης εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι πάντα εἶναι διὰ
τοῦ νοῦ γνωριστά, ὅτι ἡ νόησις μετὰ τῶν καθαρῶν αὐτῆς ἐννοιῶν
καὶ ἐποπειῶν δύναται γὰρ λάβῃ τὴν ἀλήθειαν. Αἱ θεμελιώδεις δὲ
τοῦ φιλοσοφήματος τούτου ἐννοιαὶ εἶναι ἡ τῆς οὐσίας καὶ τῶν κατη-
γορημάτων καὶ τῶν τρόπων. Ἡ ὄλη τῶν ὄντων τάξις ἀπαιτεῖ ὅπως
πάντα παραγάγωμεν ἐκ πρώτης καὶ ἐξ οὐδενὸς ἠρτημένης αἰτίας, ἐξ
ἑντος ὅπερ ὑπάρχει αἷτιον ἑαυτοῦ (*causa sui*). Τὴν ἐννοιαν ταύτην
ποιεῖ ὁ Σπινόζας τηλαυγὲς πρόσωπον τοῦ ἑαυτοῦ συστήματος λέγων
ἐν ἀρχῇ τῆς Ἠθικῆς «Αἷτιον ἑαυτοῦ νοῶ ἐκεῖνο, οὐ ἡ φύσις ἐνέχει ἐν

λατινικὸν πρωτότυπον δὲν ἀνευρέθη ἀλλ' ὀλλανδικῇ μετάφρασις ἐν δυεῖν ἀντι-
γράφοις. Ἐπιτομὴν αὐτοῦ ἐκ τοῦ 18 αἰῶνος καταγομένην ἐξέδωκε τὸ πρῶτον
ὁ Böhmcr, τῷ 1852.

¹⁾ Πόσον αἰ περί τοῦ Σπινόζου γινώμαι μετεβλήθησαν! Ἐκεῖνος, περί οὗ
ἔρρηθη ὅτι οἱ ἄνθρωποι λέγουσι ὡς περί «τεθναῶτος κυνός», ἐχαρακτηρίζετο
ὑστερον ὡς «ἐνθεος» καὶ «ἅγιος».

²⁾ Ἀρχαιοτάτη τῶν ἐκδόσεων εἶναι ἡ τοῦ Paulus, 1802, νεωτάτη δὲ καὶ
τελειοτάτη ἡ τοῦ von Vloten καὶ Land, 3 τόμ. 1895.

³⁾ Τὰ συγγράμματα τοῦ Σπινόζου καὶ μάλιστα ἡ Ἠθικὴ μετεφράσθησαν εἰς
πολλὰς γλώσσας. Ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Ἠθικῆς ἐγένετο ὑπὸ Ν. Κουντου-
ριώτου, 1913. Τὴν οἰκείαν βιογραφίαν ἰδὲ παρὰ Überweg. Ἐνταῦθα σημειού-
μεθα μόνον τὰ ἐξῆς. *K. Fischer*, *Gesch. d. neuer. phil.* 5°, 1907. — *Anna*
Tumarkin, *Spinoza*, 1908. — *F. Erhardt*, *Die philosophie des Spinoza*
im Lichte der Kritik, 1908. *C. Stumpf*, *Spinoza studien*, 1919.

ἐαυτῇ τὴν ὑπαρξιν ἢ οὐ ἢ φύσις νοεῖται ἀναγκαιῶς ὡς ὑπάρχουσα ¹⁾. Τοῦτο δὲ ὀνομάζεται καὶ οὐσία (substantia), τουτέστιν οὐσία εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ ὑπάρχει ἐν ἐαυτῇ καὶ νοεῖται δι' ἐαυτοῦ, ἄνευ τῆς βοηθείας τῆς ἐννοίας ἐτέρου ὄντος. ²⁾ Ἀλλὰ τὸ ἐν ἐαυτῇ ὑπάρχον καὶ δι' ἐαυτοῦ νοούμενον εἶναι προφανῶς ἐν καὶ ἀμέριστον, αὐτοτελές καὶ ἀνεξάρτητον καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπεριόριστον, ἀπολύτως ἄπειρον, τὸ δ' ἀπολύτως ἄπειρον εἶναι ὁ Θεός. Οὐσία ἄρα καὶ Θεός εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ (substantia sive Deus. ³⁾ Εἶναι δὲ ἡ οὐσία μία· διότι, ἐὰν ἦσαν πλείονες, ἐκάστη θὰ ἦτο διάφορος τῶν ἄλλων καὶ κατὰ τοῦτο θὰ περιωρίζετο ὑπ' αὐτῶν, ὅπερ ἀντίκειται πρὸς τὴν φύσιν τῆς οὐσίας. ⁴⁾ Ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου ὄντος συνάγεται κατ' ἀνάγκην ἡ ἄπειρος ὑπαρξίς, ὡς περ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ χώρου τὸ ἄπειρον μέγεθος. Τὸ δ' ἀπολύτως ἄπειρον ὄν εἶναι ἀναγκαιῶς ἀνεπίδεκτον ὀρισμοῦ, διότι ὁ ὀρισμὸς διακρίνει τὸ ὄν ἀπὸ ἐτέρου καὶ εἶναι περιορισμὸς καὶ ἄρνησις. Τὸ ἀπολύτως ἄπειρον καὶ ἀδιόριστον ὄν εἶναι κατ' ἀνάγκην καὶ ἀπρόσωπον, ἀνεπίδεκτον αὐτοσυνειδησίας, ἄνευ νοῦ καὶ βουλήσεως. ⁵⁾ Ἐὰν δὲ θέλωμεν νέον τι περὶ τῆς οὐσίας γὰρ μάθωμεν, πρέπει γὰρ καταφύγωμεν εἰς τὴν ἐννοίαν τῶν κατηγορημάτων. Κατηγορημα δ' εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ νοῦς γινώσκει περὶ τῆς οὐσίας ὡς ἀποτελοῦν τὴν φύσιν αὐτῆς. ⁶⁾ Ἡ οὐσία συνίσταται ἐξ ἀπολύτως ἀπείρων (ἀπείρως πολλῶν) κατηγορημάτων, ὧν ἕκαστον ἐκδηλοῖ τὴν ἰδίον καὶ ἄπειρον φύσιν διακρίνεται δὲ κατὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς οὐσίας, ὅτι δὲν εἶναι,

¹⁾ Eth. 1, def. 1. «Per causam intelligo id, cuius essentia involvit existentiam, sive id, cuius natura non potest concipi nisi existens».

²⁾ Αὐτ. Def. 3. «Per substantiam intelligo id, quod in se est et per se concipitur; hoc est id, cuius conceptus non indiget conceptu alterius rei, a quo formari debeat».

³⁾ Θεός, λέγει, νοῦ ὄν ἀπολύτως ἄπειρον, τ.ε. τὴν οὐσίαν. Αὐτ. def. 6.

⁴⁾ Τὴν ὑπαρξιν τῆς οὐσίας θεωρεῖ ὁ Σπινόζας ὡς ἀξίωμα μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν· διότι τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς μανθάνομεν εὐθύς δι' ἐγοράσεως. Eth 1, propr. 8, schol 2.

⁵⁾ Eth. 1, prop 17, schol.

⁶⁾ Eth 1, def 4 «Per attributum intelligo id, quod intellectu de substantia percipit, tamquam ejusdem essentiam constituens».

ὡς αὖτη, ἄπειρον ἀπολύτως ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ ἑαυτοῦ εἶδει¹⁾. Ἐκ μὲν τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ κατηγορήματος συνάγεται ὅτι ἕκαστον κατηγορήμα πρέπει νὰ νοητῆ δι' ἑαυτοῦ²⁾ ἐκ δὲ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ προκύπτει ὅτι ἕκαστον κατηγορήμα ἐκδηλοῖ τὴν φύσιν τῆς θείας οὐσίας καὶ διὰ τοῦτο εἶναι αἰδίον· ὁ Θεός, ἦ, ὅπερ ταῦτό, πάντα τὰ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ εἶναι αἰδία.³⁾ Ἐντεῦθεν εὐδηλον ὅτι τὰ κατηγορήματα δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς προϊόντα τοῦ πεπερασμένου νοῦ καὶ δηλωτικὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως⁴⁾ ἀλλὰ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πραγματικὰ καὶ ἐμφαντικὰ τῆς αἰδίου καὶ ἀπείρου φύσεως. Ὅτι τὰ κατηγορήματα εἶναι ἄπειρα κατ' ἀριθμὸν, γίνεται φανερόν ἐκ τῆς ἀπείρου τοῦ Θεοῦ φύσεως, ἣν ἐκδηλοῦσιν. Ὅσῳ τι πλεονα ἔχει πραγματικότητα, τοσοῦτῳ πλεονα ἔχει κατηγορήματα⁵⁾· ὥστε τὸ σύνολον πάσης πραγματικότητος, οἷον ὁ Θεός, ἔχει ἀπείρως πολλὰ κατηγορήματα, ὧν ὁμως δύο μόνον εἶναι τῇ ἀνθρωπίνῃ ἀντιλήψει προσιτὰ, τὸ κατηγορήμα τῆς νοήσεως καὶ τὸ τῆς ἐκτάσεως.⁶⁾ Ἐὰν εἶχεν ὁ Θεός ὀρισμένα τὸν ἀριθμὸν κατηγορημάτων, θὰ εἶχε δύναμιν περιορισμένην οὐδὲ θὰ ἦτο ἄπειρος δύναμις καὶ ἄπειρος φύσις. Ἐκαστον δὲ κατηγορήμα θεωρεῖται ὡς αἰδίον καὶ

¹⁾ Eth. 1, def. 6, explic. 2 πδλ. Epist. 2 «Deum definitio esse ens, constans infinitis attributis quorum unumquodque est *in finitum sive summe perfectum in suo genere*».

²⁾ Eth. 1, prop. 10,

³⁾ Αὐτ. 4 prop 19, demon.

⁴⁾ Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν ταύτην. ἥς προστάται ἐγένοντο ὁ Ἐγγελοσ καὶ ὁ Erdmann, τὰ κατηγορήματα δὲν ἀνήκουσι τῷ Θεῷ ἀλλ' εἶναι τρόποι ἀντιλήψεως τοῦ νοῦ ἡμῶν ἀδυνατοῦντος νὰ κρίνῃ ἄνευ κατηγορημάτων. Τὰ κατηγορήματα δηλαδή εἶναι γνωστικοὶ τύποι παριτάντες τὸν θεὸν οὐχὶ ὡς εἶναι καθ' ἑαυτὸν (διότι καθ' ἑαυτὸν εἶναι ἄνευ κατηγορημάτων) ἀλλ' ὡς ἐμφανίζεται τῷ νῷ ἄνευ μὲν κατηγορημάτων νοοῦντες ἔχομεν τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ ἄνευ πάσης γνώσεως, μετὰ κατηγορημάτων δὲ ἢ ὑπὸ κατηγορημάτων νοοῦντες ἔχομεν τὸν θεὸν ὑποκειμενον γνώσεως καὶ δὴ γινώσκομεν οὐχὶ τὴν φύσιν ἀλλὰ τὸν τρόπον τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐκδοχὴ ὁμοίως αὖτη οὐ μόνον ἀντίκειται πρὸς ῥητὰς ἀποφάνσεις τοῦ Σπινόζου ἀλλὰ καὶ ὑποβιάζει τὰ κατηγορήματα εἰς τρόπους, διότι ὁ νοῦς, οὗ γνωστικοὶ τύποι θὰ ἦσαν τὰ κατηγορήματα, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου ὡς τρόπος.

⁵⁾ Αὐτ. 1, prop 9.

⁶⁾ Epist. 66.

ἐν τῇ εἴδει αὐτοῦ τελειότατον καὶ δι' ἑαυτοῦ νοητόν, δὲν εἶναι ὁμῶς οὐσία, διότι μία μόνη ὑπάρχει κατὰ τὸν φιλόσοφον τοῦτον οὐσία, ὁ Θεός ¹⁾. Τὰ κατηγορήματα ἔχουσι πρὸς τὴν οὐσίαν (τὸν Θεὸν) ὡς αἰ δυνάμεις πρὸς τὴν αἰτίαν, ὡς αἰ πρῶται δυνάμεις πρὸς τὴν πρώτην φύσιν. Ἐκαστον κατηγορημα ὡς πρώτη δύναμις νοεῖται δι' ἑαυτοῦ, ὡς ἐκδήλωσις δὲ τῆς θείας φύσεως ἐμφαίνει τὴν αἰδίου καὶ ἄπειρον οὐσίαν. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν ἕκαστον κατηγορημα παράγει ἄπειρα ὠρισμένου εἴδους φαινόμενα, λέγεται ὅτι εἶναι ἄπειρον καὶ τελειότατον ἐν τῇ ἑαυτοῦ εἴδει (in suo genere). Ὡσπερ ἐν τῇ μαθηματικῇ αἰ ἄπειροι καὶ αἰώνιοι ἀλήθειαι αἰ ἐν τῇ φύσει τοῦ χώρου περιεχόμεναι δὲν ἀντίκεινται τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἐνὸς χώρου, οὕτω καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Σπινόζου τὰ ἄπειρα κατηγορήματα δὲν ἀντίκεινται τῇ μιᾷ οὐσίᾳ· τοῦναντίον τὰ κατηγορήματα πληροῦσι τὴν οὐσίαν δυνάμεων, ὧν ἄνευ θὰ ἦτο αὕτη ναρκώδης καὶ ἀκίνητος φύσις, ἄγονος καὶ ἄψυχος μονάς. Ἐκ τῶν ἀπείρων τοῦ Θεοῦ κατηγορημάτων δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν σαφῶς καὶ νὰ γινώσκωμεν μόνον δύο ὡς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ὁρῶντα, τὸ τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως. Νόησις καὶ ἔκτασις ὡς κατηγορήματα μὲν ἀπλῶς εἶναι ὅλως διάφοροι καὶ ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων δυνάμεις, ὡς κατηγορήματα δὲ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀμφοτέρα ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ φύσει συνηνωμένα· ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἀλλήλα εἶναι ὅλως διάφορα, ἐν ἀναφορᾷ δὲ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ὅλως ταῦτά. Ἐκάτερον λοιπὸν τῶν κατηγορημάτων νοεῖται δι' ἑαυτοῦ· οὔτε ἡ νόησις νοεῖται διὰ τῆς ἐκτάσεως οὔτε ἡ ἔκτασις διὰ τῆς νοήσεως ²⁾. Ἀμφοτέρα δὲ ὡς κατηγορήματα τῆς αὐτῆς οὐσίας ὁρῶσι συνηνωμένα, τουτέστιν ὅπου ἔκτασις ἐκεῖ καὶ νόησις, ὅπου ὕλη ἐκεῖ καὶ πνεῦμα καὶ τὰνάπαλιν.

Ἄπὸ τῆς οὐσίας, ἣτις εἶναι τὸ ἐν ἑαυτῇ ὄν καὶ δι' ἑαυτοῦ νοούμενον ἐπομένως αἰτίον ἑαυτοῦ καὶ ἄπειρον, διακρίνεται τὸ ἐν ἑτέρῳ ὄν καὶ δι' ἑτέρου νοούμενον καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἠρτημένον

¹⁾ Λοιπὸν τὰ κατηγορήματα δὲν εἶναι οὔτε φιλοὶ γνωστικοὶ τύποι οὔτε διάφοροι οὐσίαι. Ὅτι αὕτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Σπινόζου, μαρτυροῦσι περιφάνως τὰ λεγόμενα ἐν Eth. 1, prop 10, schol.

²⁾ Eth. 2, prop. 5 καὶ 6.

καὶ ὠρισμένον ὑπ' ἄλλου ὁμοειδοῦς, ἐνὶ λόγῳ τὸ πεπερασμένον καὶ καθέκαστον· τοῦτο δὲ ὀνομάζει ὁ φιλόσοφος τρόπον. ¹⁾ Ἐπειδὴ δὲ πλὴν τῆς οὐσίας οὐδὲν ὑπάρχει, ἔπεται ὅτι οἱ τρόποι ὑπάρχουσι καὶ νοοῦνται μόνον ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ ταύτης εἶναι καταστάσεις· οἱ τρόποι εἶναι αἱ πεπερασμένοι μορφαὶ τῶν ἀπείρων κατηγορημάτων, ὧν ἄνευ οὔτε νὰ ὑπάρχωσιν οὔτε νὰ νοῶνται δύνανται. Ὅν τρόπον ἔχουσιν αἱ ἐννοιαὶ ἡμῶν πρὸς τὴν ἡμετέραν συνείδησιν, οὕτως ἔχουσιν οἱ τρόποι καὶ τὸ σύνολον τῆς φύσεως πρὸς τὴν οὐσίαν. ²⁾ Ἡ συνείδησις δηλαδὴ περιλαμβάνει μὲν πάσας τὰς παραστάσεις ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ σύνολον αὐτῶν· παράγει μὲν πάσας ἀλλὰ διὰ τῆς παραγωγῆς αὐτῶν δὲν αἶρει ἐαυτήν. Ἀλλὰ καὶ ἐστὶ ἀκριδέστερον, ὥσπερ ἔχουσι τὰ σχήματα ἕκαστα πρὸς τὸν χώρον, οὕτως ἔχουσιν οἱ τρόποι πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὰ κατηγορήματα αὐτῆς, τούτέστιν εἶναι καταστάσεις μὴ ἀνήκουσαι τῇ οὐσίᾳ ἀναγκασίως· διὸ καὶ χαρακτηρίζονται ὡς τροποποιήσεις ἢ συμβεβηκότα (*modificationes ἢ accidentia*) ³⁾. Ἐνῶ δὲ τὰ κατηγορήματα ἐκδηλοῦσι τὴν οὐσίαν ἀϊδίως καὶ ἀπείρως, οἱ τρόποι ἐκδηλοῦσιν αὐτὴν παροδικῶς καὶ πεπερασμένως· διὰ τῶν τρόπων ἐκδηλοῦνται τὰ κατηγορήματα κατὰ μορφήν βεβαίαν καὶ ὠρισμένην. ⁴⁾ Οἱ μὲν τρόποι, δι' ὧν ἡ θεία οὐσία ἐκδηλοῦται κατὰ τὸ κατηγορήμα τῆς ἐκτάσεως, εἶναι τὰ σώματα ⁵⁾· οἱ δὲ τρόποι, δι' ὧν ἡ τοιαύτη ἐκδήλωσις γίνεται κατὰ τὸ κατηγορήμα τῆς νοήσεως, εἶναι αἱ ἰδέαι

¹⁾ Eth. 1, def 2 καὶ 5 «Per modum intelligo substantiae affectiones, sive id, quod in alio est, per quod etiam concipitur *πρόβλ. καὶ prop. 8, schol. 2.*

²⁾ Tract. brev. ἐργ.

³⁾ Epist 4. Ἐνταῦθα λέγεται «Per modificationem sive per accidens intelligo id, quod in alio est, et per id, in quo est, concipitur», τῆ. *modificationes καὶ accidentia καὶ modi ὀρίζονται ὁμοίως.*

⁴⁾ Eth. 1, prop 25, cor. «Res particulares nihil sunt nisi Dei attributum affectiones sive modi, quibus Dei attributa certo et determinato modo exprimentur».

⁵⁾ Αὐτ. 2, def 1 Per corpus intelligo modum, qui Dei essentiam, quantum ut res extensa consideratur, certo et determinato modo exprimit».

(αί ψυχαι). ¹⁾ Ἐπειδὴ δὲ οἱ τρόποι ἤρτηνται ἐξ ὄρων ἐν τῇ ὑπάρξει, προσπίπτουσιν οὐχὶ ὡς ἀναγκαῖοι ἀλλ' ὡς τυχαῖοι καὶ παροδικοί, δύνανται νὰ νοηθῶσιν ὡς μὴ ὑπάρχοντες καὶ ἔχουσι φύσιν μὴ περιέχουσαν τὴν ὑπαρξιν ²⁾ γίνονται καὶ ἀπόλλυνται ὡς τὰ κύματα ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

Ἐκαστον πεπερασμένον ὄν ὀρίζεται ὑπ' ἄλλου ὁμοειδοῦς καὶ τοῦτο πάλιν εἶναι πεπερασμένον καὶ ὀρίζεται ὑπ' ἄλλου ὅπου ὑπάρχει τι πεπερασμένον, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη καὶ ἄλλο ὀρίζον ἐκεῖνο. Οὕτω δὲ ἡ τῶν πεπερασμένων ἀλληλουχία χωρεῖ εἰς τὸ ἄπειρον καὶ ἕκαστον νοεῖται μόνον ἐν ταύτῃ τῇ συναφείᾳ. Ἡ τῶν καθ' ἕκαστον ἄπειρος ἀλληλουχία ἀνήκει εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ πεπερασμένου καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ τρόπου. Ἐντεῦθεν ὁ τρόπος λαμβάνει δύο σημασίας· ἐνθεν μὲν δηλοῖ τὸ πεπερασμένον καθέκαστον ἐνθεν δὲ τὴν τῶν πεπερασμένων ἀλληλουχίαν. Ἄλλ' ἐνῶ τὸ καθέκαστον ὀρίζεται ὑφ' ἑτέρου καὶ ὑφίσταται μόνον ἐφ' ὄροις, ἡ τῶν πεπερασμένων ἀλληλουχία ὑπ' οὐδενὸς ὀρίζεται ἢ ἐξαρτᾶται ἀλλ' εἶναι ἄπειρος καὶ ἀναγκαῖα. Διακρίνονται λοιπὸν δύο τρόποι, τὸ μὲν ὁ πεπερασμένος καὶ τυχαῖος τὸ δὲ ὁ ἄπειρος καὶ ἀναγκαῖος. Ἀναγκαῖοι τρόποι προέρχονται ἐκ μὲν τῆς νοήσεως ὁ ἀπολύτως ἄπειρος νοῦς, ἐκ δὲ τῆς ἐκτάσεως ἢ κινήσεως καὶ ἡ ἡρεμία. Ὡσαύτως καὶ τὸ σύμπαν, ὅπερ παρὰ τὴν μεταβολὴν τῶν ἐπὶ μέρος φαινομένων μένει ἀεὶ τὸ αὐτό, εἶναι αἰῶδιος τρόπος τῆς οὐσίας ³⁾ Τὸ καθ' ἕκαστον ὅμως δὲν εἶναι ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς οὐσίας ἢ τοῦ κατηγορήματος ἢ τοῦ ἀπείρου τρόπου ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἑτέρου μερικοῦ ἔχοντος ὡσαύτως αἰτίαν ἕτερον μερικόν, διὸ εἶναι πεπερασμένος καὶ τυχαῖος τρόπος ⁴⁾. Be-

¹⁾ A. 2, prop. 5, dem. «Esse formale idearum modus est cogitandi, hoc est modus, qui Dei naturam quatenus est res cogitans, certo modo exprimit».

²⁾ Eth. 1, ax. 7, prop. 24, A. 2, prop. 31, cor.

³⁾ Epist. 66 «Denique exempla, quae petis, primi generis sunt in cogitatione intellectus absolute infinitis in extensione autem motus et quies; secundi autem facies totius Universi quae, quamvis infinitis modis variet, manet tamen semper eadem».

⁴⁾ Eth. 1, prop. 28.

δαίως τὸ καθ' ἕκαστον ὡς τρόπος πρέπει νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔκ τινος τῶν κατηγορημάτων αὐτοῦ, νὰ ἦ κατάστασις τοῦ θείου κατηγορήματος· ἐπειδὴ ὁμως δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἐξ ἀναγκαίας καὶ ἀπείρου τροποποιήσεως τοῦ θεοῦ, εὐδηλον ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κατηγορήματος αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι ἐν τροποποιήσει. Καὶ τὰ καθ' ἕκαστον λοιπὸν εἶναι τρόποι τοῦ Θεοῦ, ἢ δὲ ποιούσα αὐτὰ αἰτία, τ.ἔ. ἡ ἀπειρος διαδοχικὴ σειρὰ τῶν πεπερασμένων, εἶναι ἀναγκαία ἐκδήλωσις τῆς θείας φύσεως¹⁾.

Ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων καθίσταται ὀρθῶς ἐνόει ὁ Σπινόζας τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον. Ἡ οὐσία δηλαδὴ εἶναι μία, ὁ Θεός· οἱ δὲ τρόποι ὑπάρχουσι πάντες ἐν τῇ οὐσίᾳ. Ὅ,τι λοιπὸν ὑπάρχει, ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχει καὶ οὐδὲν δύναται ἄνευ τοῦ Θεοῦ νὰ ἦ μηδὲ νὰ νοηθῆται²⁾. Καὶ ὁπότε πάντα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Θεῷ, ἀνάγκη νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς θείας φύσεως· αἰτία πάντων εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ὁ ὁ Θεὸς δι' ἑαυτοῦ, ὥστε οὗτος εἶναι ἡ ἀπόλυτος πρώτη αἰτία³⁾. Ἐπειδὴ δὲ πάντα παράγονται ἐν τῷ Θεῷ, ἔπεται ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ καὶ οὐχὶ ἡ ἐξωτερικὴ πάντων αἰτία (*omnium rerum causa immanes non vero transiens*)⁴⁾. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὁ ὑπὲρ τὸν κόσμον δημιουργός, αὐτοῦ ἀλλ' ἡ ποιούσα φύσις (*natura naturans*) ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον τῶν πεπερασμένων ὄντων, ἄτινα εἶναι ἡ γενομένη φύσις (*natura naturata*)⁵⁾. Ἡ μὲν ποιούσα φύσις εἶναι ἡ περίληψις τῶν κατηγορημάτων ἢ δὲ γενομένη φύσις ἡ περίληψις τῶν τρόπων· ἐκείνη μὲν εἶναι ὁ Θεὸς ὡς ἀπειρος δύναμις αὕτη δὲ ὁ Θεὸς ὡς τὸ ἀπειρον κράτος τῶν ἑαυτοῦ

1) Eth. 1 prop. 20. dem.

2) Eth 1, prop. 15 «Quidquid est, in Deo est, et nihil sine Deo esse neque concipi poest».

3) Αὐτ. 1, prop. 15, cor 1-3.

4) Αὐτ. prop. 18.

5) Αὐτ. 1. prop. 29, schol. «Per naturatam autem intelligo id omne, quod ex necessitate Dei naturae sive uniuscujusque Dei attributorum sequitur, h. e., omnes Dei attributorum modos, quatenus considerantur, ut res, quae in Deo sunt et quae sine Deo nec esse nec concipi possunt».

ἀποτελεσμάτων. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεμία ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ αἰτία δυναμένη νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτόν, πρόδηλον ὅτι ἀποκλείεται ἀπ' αὐτοῦ πᾶν εἶδος ἀνάγκης καὶ βίας. Ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ ¹⁾ μόνον κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ὑπ' οὐδεμιᾶς αἰτίας παρορμώμενος· ἐκ μόνης τῆς ἀνάγκης τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ὑπάρχων καὶ ἐκ μόνης τῆς ἀνάγκης τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἐνεργῶν εἶναι ἢ ἐλευθέρᾳ πάντων αἰτία. ²⁾ Ἡ τοῦ θεοῦ ἄρα ἐλευθερία εἶναι ἐλευθέρα ἀνάγκη· ³⁾ Ἡ θεία δύναμις καὶ ἐνέργεια εἶναι ταῦτὸ τῆς θείας φύσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν πᾶν, ὅτι ἐνεργεῖ ὁ θεὸς ἐνεργεῖ διὰ τῆς ἀνάγκης τῆς ἑαυτοῦ φύσεως. Λοιπὸν ὁ θεὸς δὲν ἐνεργεῖ κατ' ἐξωτερικὴν ἀνάγκην. Οὐδ' ἐπιτρέπεται πάλιν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι τὸ ἄπειρον ὄν, ὁ θεός, ἐνεργεῖ κατὰ σκοπὸν· οἱ φανταζόμενοι τὸν θεὸν ὡς ἐνεργοῦντα κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ τίθενται ἐκτὸς τοῦ θεοῦ τί, ὅπερ δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ πρὸς ὃ ὡς παράδειγμα ἢ σκοπὸν τείνει ἐν τῇ ἐνεργείᾳ ὁ θεός, τουτέστι ποιοῦσι τὸν θεὸν ἀτελεῖ, ὅπερ ἄτοπον. ⁴⁾ Καὶ ὅλως εἰπεῖν δὲν πρέπει νὰ ὑποληφθῆ ὅτι ὁ θεὸς ἐνεργεῖ κατὰ τρόπον ἀνθρώπινον ἄλλως τε καὶ διότι οὔτε νοῦν ἔχει οὔτε βούλησιν. ⁵⁾ Ὡστε ὁ θεὸς οὐδαμῶς ἄλλως ἐνεργεῖ ἢ κατὰ

¹⁾ Ἐκ τοῦ ὁροῦ ἐνεργεῖ (agit) δὲν πρέπει νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ θεὸς ποιεῖ συνειδητὴν καὶ ἐλευθέρᾳ ἐνέργειαν· διότι ὁ Σπινόζας τὴν θεϊκὴν ἐνέργειαν νοεῖ ὡς ἀναγκαίαν ἀκολουθίαν.

²⁾ Λύτ. 1, prop, 17 cor 1 καὶ 2. «Deus enim solus ex sola suae naturae necessitate existit et ex sola suae naturae necessitate agit» πρὸ καὶ prop 15, schol. Omnia in Deo sunt, et omnia, quae fiunt, per solas leges infinitae Dei naturae fiunt, et ex necessitate ejus essentiae sequuntur».

³⁾ Epist. 62 «Vides igitur me libertatem non in libero decreto sed in libera necessitate ponere».

⁴⁾ Λύτ. 1, prop 34. Λύτ. 2, prop 33, schol τέλ. Τὰ ὄντα οὔτε δημιουργοῦνται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ὑπάρχοντος ἀπροσώπου, οὔτε ἀπορρέουσιν ἐξ αὐτοῦ ἀλλ' εἶναι ἐπακολούθημα τῆς ἀναγκαίας φύσεως τοῦ θεοῦ. Εἰς τὴν ἐκδοχὴν τῆς ἐκ τοῦ θεοῦ ἀπορροῆς τοῦ κόσμου δύναται νὰ παρασύρῃ ἔκφρασις τοῦ Σπινόζου (eth 1, prop 17, scol). «Summa Dei potentia sive infinita natura omnino necessario effluxisse. ἀλλὰ τὸ effluxisse ἐρμηνεύει αὐτὸς ὁ φιλόσοφος εὐθύς παρακκλιῶν ἐπαγόμενος «vel semper eadem necessitate sequi», ἐξ οὗ φαίνεται νοῶν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀναγκαῖον τῆς θείας φύσεως ἐπακολούθημα.

⁵⁾ Eth 1, prop, 33, schol. τέλ.

τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, καὶ ἡ ἐνέργεια αὕτη εἶναι οὕτως ἀναγκαία ὥσπερ αἱ μαθηματικαὶ ἀκολουθίαι. ¹⁾ Πάντα προέρχονται ἐκ τῆς ἀπείρου φύσεως τοῦ θεοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης, μεθ' ἧς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ τριγώνου προκύπτει ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι αὐτοῦ ἰσοῦνται πρὸς δύο ὀρθάς. ²⁾ Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ αἰτία οὐ μόνον τῆς ὑπάρξεως ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως πάντων, διὰ τοῦτο ἕκαστον ἐν τῇ ἑαυτοῦ ὑπάρξει καὶ ἐνεργείᾳ ὀρίζεται ἀναγκαίως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· οὐδὲν δύναται νὰ ἄρῃ τὴν ὀρισμένην αὐτῷ φύσιν καὶ νὰ μεταβῇ εἰς ἑτέραν. Ἐκαστον μερικὸν πρὸς τινὰ ἐνέργειαν ὀρισμένον ὀρίσθη οὕτως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναγκαίως· καὶ τὸ μὴ ὀρισμένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ οὐδὲν δύναται νὰ ὀρίσῃ ἑαυτὸ πρὸς ἐνέργειαν. Πᾶν δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τινὰ ἐνέργειαν ὀρισμένον οὐδὲν δύναται νὰ ἄρῃ τὸν ταιούτον ὀρισμόν. Ἐκαστον μερικὸν, τουτέστιν ἕκαστον πεπερασμένον καὶ ἔχον ὀρισμένην ὑπαρξιν, ὀρίζεται εἰς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν ὑπ' ἄλλης αἰτίας, ἣτις εἶναι ὡσαύτως πεπερασμένη καὶ ἔχει περιορισμένην ὑπαρξιν· καὶ αὕτη πάλιν ἡ αἰτία ὀρίζεται εἰς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν ὑφ' ἑτέρας, ἣτις εἶναι ἐπίσης πεπερασμένη καὶ ὀρισμένη πρὸς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν ὑπ' ἄλλης καὶ οὕτως ἐπ' ἀπείρον. ³⁾ Οὕτως ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων οὐδὲν ὑπάρχει τυχαῖον· ἀλλὰ πάντα εἶναι ὀρισμένα πρὸς τινὰ ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς θείας φύσεως. Καὶ ὁπότε ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων οὐδὲν ὑπάρχει τυχαῖον, πρόδηλον ὅτι ἡ ὑπαρξις καὶ ἡ τάξις τῶν ὄντων εἶναι πάντῃ ἀναγκαία, τουτέστι δὲν ἠδύναντο τὰ πράγματα νὰ πραχθῶσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατ' ἄλλον τρόπον καὶ κατ' ἄλλην τάξιν ἢ καθ' ἣν παρήχθησαν. Ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ μεταβληθῇ ἡ τῶν ὄντων τάξις, θὰ ἠδύνατο καὶ ἡ θεία φύσις νὰ ᾖ ἄλλη παρὰ τὴν ὑπάρχουσαν καὶ τότε θὰ ὑπῆρχον δύο ἢ πλείονες θεῖαι φύσεις, ὅπερ ἄτοπον. ⁴⁾ Ἐκαστον πεπερασμένον ὄν εἶναι μέλος τῆς ἀπείρου σειρᾶς τῶν ποιούντων αἰτίων καὶ ἡρτῆται ἐν τε τῇ ὑπάρξει καὶ τῇ ἐνεργείᾳ ἐξ ἑτέρων, ἅτινα ἐξαρτῶνται καὶ αὐτὰ ἐξ ἄλλων καὶ οὕτως.

¹⁾ Αὐτ. prop. 17, schel.

²⁾ Eth. 1, prop. 17 schol.

³⁾ Αὐτ. 27—29.

⁴⁾ Αὐτ. prop. 33.

ἐξῆς ἐπ' ἄπειρον. Ἐὰ αἷτια ταῦτα εἶναι πεπερασμένα καὶ δευτερεύοντα καὶ διάμετα (causae secundae) οὐδεμίαν ἔχοντα πρώτην αἷτιαν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἄπειρον αἷτιαν, ἣτις εἶναι πρώτη (causa prima) καὶ ἐνεργεῖ ἀμέσως.

Κατὰ τὰ ἤδη ἐκτεθειμένα ὁ κόσμος εἶναι ἡ περίληψις τῶν τρόπων τοῦ Θεοῦ, οἷτινες ἐκδηλοῦσιν ἀναγκαιῶς τὴν θείαν φύσιν καὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἀφυκτον ταύτης ἀκολουθίαν. Θεὸς ἄρα καὶ κόσμος δὲν εἶναι κατ' ἀλήθειαν δύο διάφορα ὄντα ἀλλ' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν σκοπούμενον διττῶς, κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ καὶ τὰς ἀναγκαιῶς ἐκδηλώσεις. Ὁ κόσμος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αὐτὴ ἡ θεία φύσις ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν αὐτῆς· ὁ μὲν Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία αἷτια ὁ δὲ κόσμος τὸ αἰτιῶδες ἀποτέλεσμα· ἐκεῖνος μὲν εἶναι ἡ ἀπύλυτος οὐσία, οὗτος δὲ τὸ σύνολον τῶν τρόπων τῶν θείων κατηγορημάτων. Καὶ τοῦ μὲν κατηγορήματος τῆς νοήσεως τρόποι εἶναι τὰ πνεύματα (ψυχαί) τοῦ δὲ τῆς ἐκτάσεως τὰ σώματα.

Σώματα καὶ πνεύματα (ψυχαί) εἶναι τρόποι διαφόρων κατηγορημάτων, ἐν οἷς ἐνεργεῖ ἡ μία καὶ μόνη ὑπάρχουσα οὐσία. Αὕτη ἐνεργεῖ διὰ τῆς ἀπείρου νοήσεως καὶ τῆς ἀπείρου ἐκτάσεως, ὥστε πάντα τὰ ὄντα εἶναι τρόποι τῆς τε νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως· καὶ ὡς τρόποι μὲν τῆς νοήσεως εἶναι νοηταὶ φύσεις, τ.ἔ. πνεύματα (ψυχαί) ἢ ἰδέαι, ὡς τρόποι δὲ τῆς ἐκτάσεως εἶναι ἐκταταὶ φύσεις, σώματα. Ἐκαστον λοιπὸν ὄν εἶναι ψυχὴ (πνεῦμα, ἰδέαι) καὶ σῶμα· οὐδεμία ψυχὴ ἄνευ σώματος καὶ οὐδὲν σῶμα ἄνευ ψυχῆς.¹⁾ Πάντα τὰ καθ' ἕκαστον εἶναι) εἰ καὶ κατὰ διαφόρους βαθμούς, ἔμψυχα.²⁾ Σύμπαντα τὰ ὄντα, καθ' ὅσον μὲν εἶναι τρόποι τῆς νοήσεως, ἀποτελοῦσι τὸν κόσμον τὸν πνευματικὸν (τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν)· καθ' ὅσον δὲ εἶναι τρόποι τῆς ἐκτάσεως, ἀποτελοῦσι τὸν κόσμον τὸν σωματικόν. Ὁ μὲν πνευματικὸς κόσμος ἔχει αἷτιαν τὸ κατηγορηματὸν τῆς νοήσεως καὶ τάξιν τὴν αἷτιῶδη σειρὰν τῶν ἰδεῶν, ὁ δὲ σωματικὸς κόσμος αἷτιαν ἔχει τὸ κατηγορηματὸν τῆς ἐκτάσεως καὶ τάξιν τὴν αἷτιῶδη σειρὰν τῶν σωμά-

¹⁾ Eth. 2, prop. 13, schol.

²⁾ Αὐτ. 2, prop. 13, schol.

των. Ἐπειδὴ δὲ τὰ σώματα καὶ τὰ πνεύματα εἶναι ἀποτελέσματα διαφόρων κατηγορημάτων, διὰ τοῦτο οὐδέτερα αὐτῶν παράγονται οὐδ' ἐρμηνεύονται ἐκ τῶν ἐτέρων. Ὡςπερ ἀμφότερα τὰ κατηγορήματα ἐνεργοῦσιν ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων καὶ οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν, οὕτω κατ' ἀνάγκην καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ πνεύματα εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων καὶ δὲν ἐνεργοῦσιν ἐπ' ἀλλήλα. Τὸ μὲν πνευματικὸν παράγεται καὶ ἐρμηνεύεται μόνον ἐκ τῆς νοήσεως τὸ δὲ σωματικὸν μόνον ἐκ τῆς ἐκτάσεως. Αἱ ἰδέαι ἔχουσι τελικὴν αἰτίαν τὸν Θεόν, καθ' ὅσον οὗτος θεωρεῖται μόνον ὡς νοῦν ὄν καὶ οὐχὶ καθ' ὅσον ἐκδηλοῦται δι' ἄλλου κατηγορήματος. Ἐκάστη δηλαδὴ ἰδέα δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ μόνον δι' ἑτέρου τρόπου τῆς νοήσεως ὡς ἐγγυτάτου αἰτίου καὶ οὗτος πάλιν ὁ τρόπος δι' ἑτέρου καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον· ὥστε ἡ τάξις τῆς ὅλης φύσεως ἢ ἡ σειρά τῶν αἰτίων πρέπει, ἐφ' ὅσον μὲν τὰ ὄντα θεωροῦνται ὡς τρόποι τῆς νοήσεως, νὰ ἐρμηνεύηται μόνον διὰ τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως, ἐφ' ὅσον δὲ τὰ ὄντα θεωροῦνται ὡς τρόποι τῆς ἐκτάσεως, νὰ ἐρμηνεύηται μόνον διὰ τοῦ κατηγορήματος τῆς ἐκτάσεως¹⁾. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν αἱ ἰδέαι προέρχονται καὶ ἐρμηνεύονται μόνον ἐξ ἰδεῶν καὶ τὰ σώματα μόνον ἐκ σωμάτων οὔτε τὰ πνεύματα προέρχονται καὶ ἐρμηνεύονται ἐκ σωμάτων οὔτε τὰ σώματα ἐκ πνευμάτων. Ἄλλ' εἰ καὶ ἐνεργοῦσιν ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων ἢ νόησις καὶ ἢ ἐκτασις, ὅμως ὑπάρχουσιν ἐξ αἰδίου τὰ αὐτὰ ὡς ὄντα κατηγορήματα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας. Διὸ καὶ οἱ τρόποι αὐτῶν ἀνήκουσι μιᾶ καὶ τῇ αὐτῇ οὐσίᾳ· πνεύματα ἄρα καὶ σώματα δὲν εἶναι διάφορα ὄντα ἀλλὰ διάφοροι μορφαὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος²⁾. Τὸ αὐτὸ ὄν εἶναι πνεῦμα ἅμα καὶ σῶμα, καθ' ὅσον ὑπάρχει ἐν τῷ κατηγορήματι τῆς νοήσεως ἅμα καὶ τῆς ἐκτάσεως· ὅ,τι ἐν τῇ νοήσει εἶναι ἰδέα, τοῦτο ἐν τῇ ἐκτάσει εἶναι σῶμα. Τούτων οὕτως ἐχόντων τὰ αὐτὰ εἶναι συγχρόνως πνεύματα καὶ σώματα, ὁ αὐτὸς κόσμος εἶναι κόσμος πνευμάτων (ἰδεῶν) καὶ κόσμος σωμάτων. Καὶ ὥςπερ τὰ σώματα οὕτω καὶ αἱ ἰδέαι ἔχουσιν

¹⁾ Eth. 2, prop. 5-8.

²⁾ Αἰτ. 2, prop. 7. schol.

ἀναγκαίως τάξιν καὶ ἀλληλουχίαν ὥσπερ ἕκαστον σῶμα εἶναι ἐπακολουθήμα ἐτέρου καὶ τοῦτο πάλιν ἄλλου, οὕτω καὶ ἐκάστη ἰδέα εἶναι ἐπακολουθήμα ἐτέρας καὶ αὕτη πάλιν ἄλλης. Ἡ σειρά τῶν σωμάτων καὶ ἡ σειρά τῶν ἰδεῶν ὑπάρχουσιν ὅλως ἀντίστοιχοι καίπερ οὕσαι ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητοι. Ἐντεῦθεν ἡ περιώνυμος τοῦ Σπινόζου ἀπόφανσις «ἡ τάξις καὶ ἡ συνάφεια τῶν ἰδεῶν εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ τάξις καὶ συνάφεια τῶν πραγμάτων»¹⁾. Λοιπὸν τὸ αὐτὸ ὑπάρχει ἐν τῷ κατηγορήματι τῆς νοήσεως καὶ ἐν τῷ τῆς ἐκτάσεως, ἐν μὲν ἐκείνῳ ὡς ἰδέα ἐν δὲ τούτῳ ὡς σῶμα.

3. ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ. Παραπλησίως ἔχει καὶ ὁ ἄνθρωπος. Καὶ οὗτος ὁδηλαδὴ εἶναι τρόπος τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως, ψυχὴ (πνεῦμα) ἄμα καὶ σῶμα, παράστασις καὶ παραστατόν, ἰδέα καὶ ἰδεατόν. Ὁ δὲ τρόπον τὸ ἐκ τοῦ κατηγορήματος τῆς ἐκτάσεως καταγόμενον ἀνθρώπινον σῶμα εἶναι σύνθετον ἐκ πολλῶν ἀτόμων, οὕτω καὶ ἡ ἀντίστοιχος ἐκείνῳ καὶ ἐκ τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως προερχομένη ψυχὴ σύγκειται ἐκ πολλῶν πρώτων πνευματικῶν στοιχείων, ἐκ πολλῶν ὁηλονότι ἰδεῶν²⁾ καὶ ὅσω πλείονας ἐρεθισμοὺς τὸ σῶμα ὑφίσταται, τοσοῦτω πλείονας ἰδέας ἡ ψυχὴ δέχεται.³⁾ Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι ἰδέα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος⁴⁾· ὅ,τι ἂν συμβαίῃ ἐν τῷ ὑποκειμένῳ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τοῦτο πρέπει νὰ ᾖ ἀντιληπτὸν ὑπ' αὐτῆς, τουτέστι θὰ ὑπάρχη ἀναγκαίως ἐν τῇ ψυχῇ παράστασις τοῦ πράγματος. Ἐὰν ἄρα ὑποκείμενον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὑπάρχη τὸ σῶμα, δὲν θὰ ᾖ δυνατόν νὰ συμβαίῃ τι ἐν τῷ σώματι χωρὶς νὰ γίνηται ἀντιληπτὸν ὑπὸ τῆς ψυχῆς.⁵⁾ Καθ' ὅσον δὲ πάλιν τὸ σῶμα ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ ἄλλα σώματα, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι ἰδέα καὶ

¹⁾ Eth. 2, prop. 7, «Ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum» — Ἐνταῦθα διορθῶται ἀναρχῶς ἡ ἀρχὴ τῆς ὕστερον ἀναπτυχθείσης ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ θεωρίας τοῦ ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ.

²⁾ «Ἡ ἰδέα—λέγει—ἡ ἀποτελοῦσα τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν εἶναι ἀπλῆ, ἀλλὰ σύγκειται ἐκ καμπόλλων ἰδεῶν». Αὐτ. 2, schol.

³⁾ Αὐτ. 2, prop. 14 καὶ 15.

⁴⁾ Αὐτ. 2, prop. 11, 12, 13.

⁵⁾ Αὐτ. 2, prop. 12.

τοῦ ὅλου σωματικοῦ κόσμου. Ἀντιλαμβάνομένη ἢ φυγή τῶν ἰδεῶν τοῦ τε ἑαυτῆς σώματος καὶ τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων γινώσκει ἑαυτήν, ἔχει δηλονότι παράστασιν ἑαυτῆς καὶ οὕτως εἶναι οὐ μόνον ἰδέα τοῦ σώματος (*idea corporis*) ἀλλὰ καὶ ἰδέα ἑαυτῆς, τοῦ πνεύματος (*idea mentis*) ἢ, ὅπερ ταυτόν, ἰδέα τῆς ἰδέας τοῦ σώματος. (*idea ideae corporis*). Ἡ φυγή διὰ τῆς ἑαυτῆς φύσεως ἀποτελεῖ τὴν γνῶσιν ὠρισμένων ὄντων καὶ ἢ κατὰ φύσιν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς εἶναι ἢ πραγματικὴ γνῶσις. Ὡς περ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος προέρχονται ἀναγκαιῶς ὠρισμένοι κινήσεις, οὕτω καὶ ἐκ τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς προέρχεται ἀναγκαιῶς ὠρισμένη γνῶσις.

Τῆς γνώσεως διακρίνει ὁ Σπινόζας τρία εἶδη ἢ τρεῖς βαθμίδας. Πρώτη καὶ κατωτάτη εἶναι ἢ κατ' αἰσθησιν γνῶσις (*imaginatio*), ἢ ὁ ἄνθρωπος ἔχει καθ' ὅσον ἤρτηται ἐξ ἄλλων ὄντων καὶ ὑφίσταται τὸν ἐρεθισμόν αὐτῶν. Ἡ γνῶσις αὕτη εἶναι προῖόν τῆς συνεργίας δύο συντελεστῶν, ἐνθεν μὲν τῆς ἰδίας τοῦ ἀνθρώπου φύσεως ἐνθεν δὲ τῶν ἐπιδρώντων ἐξωτερικῶν αἰτίων. Ἡ τοιαύτη γνῶσις, τῆς ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον ἐν μέρει αἷτιος, ὑπάρχει συγκεχυμένη καὶ ἠκρωτηριασμένη (*confusa et mutilata*)· οὐδ' εἶναι δυνατὸν ἐνταῦθα νὰ διακριθῆ τι ἀνήκει ἡμῖν καὶ τι τοῖς ἐξωτερικοῖς σώμασιν. Ἐμφανίζει δὲ τὸν ἐκτὸς κόσμον οὐχὶ καθ' ἑαυτὸν ἀλλὰ κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς σχέσιν, δηλοῖ ἄρα οὐχὶ μᾶλλον τὴν φύσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ σώματος ἢ τὴν φύσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ σώματος ¹⁾. Ἐφαρμόζοντες τὸ προκείμενον εἶδος τῆς γνώσεως δὲν μανθάνομεν οὐδ' αὐτὴν τὴν ἡμετέραν ἀληθῆ φύσιν, οὔτε τοῦ σώματος τὴν οὐσίαν οὔτε τῆς ψυχῆς. Δὲν μανθάνομεν δὲ τὰ ὄντα κατὰ τὴν ἀληθῆ συνάφειαν αὐτῶν ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν ἐμφάνισιν, καθὰ δηλαδὴ παρίστανται κατὰ τὴν «κοινὴν τὴν φύσεως τάξιν» (*ex communi naturae ordine*) ²⁾ Ἀσαφεῖς λοιπὸν γνώσεις εἶναι αἱ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων παρέχουσαι μόνον ἐν μέρει. Τοιαῦτα δ' εἶναι κατ' ἐξοχὴν αἱ γνώσεις αἱ ἀπὸ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν· ὅσα γενικώτεροι εἶναι αἱ ἐννοιαὶ τοσοῦτω μᾶλλον εἶναι συγκεχυμένοι καὶ ἀσαφεῖς.

¹⁾ Eth 2, prop. 16.

²⁾ Αὐτ. 2, prop. 29—32.

Ἐνταῦθα ἀνήκουσι πρῶτον αἱ μάλιστα ἀφηρημένοι ἐννοιαὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Σπινόζου λεγόμεναι ὑπερβατικά, ὡς ὄν, πρᾶγμα κ.τ., ἔπειτα δὲ αἱ καθολικαὶ ἐννοιαὶ (*notiones universales*), ὡς ἄνθρωπος, ἵππος, κύων κτλ. Ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ δηλαδὴ σώματι σχηματίζονται συγχρόνως τοιαῦται ὁμοειδεῖς εἰκόνες, ὥστε ἡ ψυχὴ ἀδυνατεῖ νὰ φαντασθῇ τὰς μικρὰς διαφορὰς ἐκάστων καὶ φαντάζεται εὐκρινῶς μόνον τὸ κοινὸν αὐταῖς. Οὕτω σκοτοῦνται ἐν τῇ συνειδήσει αἱ τῶν ἐπιμέρους παραστάσεων διαφοραὶ καὶ σχηματίζονται αἱ γενικαὶ ἐννοιαὶ ¹⁾, αἵτινες εἶναι πλασματώδεις καὶ φανταστικά ²⁾. Αἱ γενικαὶ ἐννοιαὶ καὶ αἱ ταύτας δηλοῦσαι λέξεις παρέχουσι γνῶσιν ἀτελεῆ, ἀβεβαίαν καὶ ἄστατον, ἣν ὀνομάζει ὁ Σπινόζας γνῶσιν τοῦ πρῶτου εἶδους (*cognitio primi generis*): αὕτη δὲν εἰκονίζει πραγματικὰ ὄντα ἀλλὰ δημιουργήματα τῆς ἡμετέρας φαντασίας. ³⁾

Δευτέρα βαθμὶς εἶναι ἡ κατὰ λόγον γνῶσις (*ratio*), ἣτις περιέχει σαφεῖς καὶ ἐναργεῖς ἐννοίας. Κατὰ ταύτην συνάγεται ἡ ἀλήθεια διὰ συλλογισμοῦ ἐμμέσως ἐπὶ τῇ βάσει «κοινῶν ἐννοιῶν»: κοιναὶ δὲ ἐννοιαὶ (*communes notiones*) εἶναι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ὑπάρχον πᾶσι τοῖς οὔσι καὶ περιεχόμενον ὡσαύτως ἐν τε τῷ μέρει καὶ ἐν τῷ ὅλῳ. Κοινὸν δὲ πᾶσι μὲν τοῖς σώμασιν εἶναι ἡ ἔκτασις, πάσαις δὲ ταῖς ψυχαῖς ἡ νόησις, πᾶσι δὲ τοῖς οὔσι κοινὸν εἶναι τὸ ὅτι εἶναι τρόποι τῆς θείας οὐσίας καὶ τῶν κατηγορημάτων αὐτῆς. Αἱ ἐννοιαὶ ἄρα τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἀπέριου φύσεως τοῦ Θεοῦ εἶναι κοιναὶ ἐννοιαὶ καὶ διὰ τοῦτο παρέχουσι γνῶσιν σαφῆ καὶ ἐναργῆ ⁴⁾. Οὕτω διὰ λογικῆς ἐνεργείας καὶ

¹⁾ Αὐτ. prop. 40, schol 1,

²⁾ Τοιαῦται ἐννοιαὶ εἶναι αἱ τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως, τῆς νοήσεως καὶ τῶν ἄλλων λεγομένων δυνάμεων τῆς ψυχῆς (prop. 40, corol), ἐτι δὲ αἱ ἐννοιαὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἀξίας. Φαντάζονται δηλαδὴ συνήθως οἱ ἄνθρωποι ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει ἰδεώδη γένη ἢ πρότυπα, πρὸς ἃ τὰ ὄντα καθορίζονται πρὸς ἐκεῖνα δὴ τὰ νομιζόμενα πρότυπα περὶβάλλοντες τὰ ὄντα χαρακτηρίζουσιν αὐτὰ ὡς καλὰ ἢ αἰσχρά, ἀγαθὰ ἢ κακὰ, καθ' ὅσον τὰ ὄντα συμφωνοῦσι μᾶλλον ἢ ἥτιον πρὸς τοὺς ἐν τῇ φαντασίᾳ τύπους. Αὐτ. 4, praef.

³⁾ Αὐτ. 2, prop. 40, schol. 2. prop. 41.

⁴⁾ Αὐτ. 2, prop. 38, corol. prop. 39 corol. — Πῶς γίνονται ἡμεῖς αἱ κοιναὶ ἐννοιαὶ, δὲν λέγει ὁ Σπινόζας. "Ὅτι ταύτας λαμβάνομεν δι' ἀφαιρέσεως

ἐπὶ τῇ βάσει κοινῶν ἐννοιῶν διαγιγνώσκεται ἡ φύσις καὶ ἡ τάξις τῶν ὄντων. Ὑπὲρ τὴν δευτέραν βαθμίδα τὴν παρέχουσαν γνῶσιν τοῦ δευτέρου εἶδους εὐρίσκεται ἡ τρίτη καὶ ἀνωτάτη βαθμὶς, ἡ ἐποπτικὴ ἢ κατ' ἐνόρασιν γνῶσις (*scientia intuitiva*), ἣτις δὲν διαφέρει μὲν τῆς δευτέρας κατὰ τὸ περιεχόμενον ἀλλὰ δεικνύει ἡμῖν ἀμέσως τὸν θεὸν καὶ πάντα τὰ ὄντα κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν οὐσίαν ὡς περιεχόμενα ἐν τῷ Θεῷ καὶ ὡς προερχόμενα ἀναγκαίως ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη γνῶσις θεωρεῖ τὰ ὄντα οὐχὶ ὡς τυχαῖα ἀλλ' ὡς ἀναγκαῖα, οὐχὶ ὡς μεμονωμένα καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν χρόνον ἀλλ' ἐν τῇ ἀναγκαίᾳ αὐτῶν ἀλληλουχίᾳ· δεικνύει ἡμῖν τὰ ὄντα, καθὰ ὑπάρχουσιν ἀχρόνως ἐν τοῖς κατηγορήμασι τοῦ θεοῦ, ἀπὸ τινος ἀπόψεως τῆς αἰωνιότητος (*sub quadam aeternitatis specie*)¹⁾.

Κατὰ τὰ εἰρημένα αἱ περὶ αὐτὰς δικκρίνονται εἰς δύο τάξεις, καθ' ὅσον ἄλλαι μὲν προέρχονται *ex affectione* διὰ τῆς φαντασίας καὶ εἶναι ἀσφεῖς καὶ συγκεχυμέναι ἄλλαι δὲ προέρχονται *ex pura mente* καὶ εἶναι ἐναργεῖς καὶ σφεῖς. Ἡ μὲν φαντασία ἐμφανίζει τὰ ὄντα ὡς εἶναι πρὸς ἡμᾶς καὶ ἀγνοοῦσα τὰς πραγματικὰς αἰτίας δημιουργεῖ τὴν τύχην, ὁ δὲ λόγος θεωρεῖ ἕκαστα ὡς εἶναι πρὸς τὸ σύμπαν ὡς περιεχόμενα ἐν τῷ θεῷ καὶ προερχόμενα ἀναγκαίως ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Ἡ μὲν φαντασία ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον κέντρον τοῦ κόσμου καὶ ἐκλαμβάνει τὰ ἀνθρώπινα ὡς τὸ μέτρον πάντων, ὁ δὲ λόγος ἀνυψοῦται ὑπὲρ τὰ καθ' ἕκαστον καὶ ἀναφέρει πάντα εἰς τὸν Θεὸν θεωρῶν αὐτὰ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰωνιότητος. Πᾶσα γνῶσις ἀκολουθοῦσα τῇ ἐννοίᾳ τοῦ θεοῦ εἶναι ἀληθῆς, ἢ, ὡς ὁ Σπινόζας λέγει, «πᾶσαι αἱ ἐννοιαὶ, ἐφ' ὅσον ἀναφέρονται.

ἐκ τῆς ἐμπειρίας, δὲν εἶναι πιθανόν· διότι τότε δὲν θά ἦσαν ἐννοιαὶ λογικαὶ οὐδὲ σφεῖς.

¹⁾ Αὐτ., 2, prop. 44. 5, prop. 25-30. Βεβλῶς ἡ αἰωνιότης εἶναι κατὰ τὸν ὀρισμὸν τοῦ Σπινόζου ἡ ἀναγκαῖα καὶ αὐτοτελής ὑπαρξίς, ὡς ἀνήκει κυρίως τῷ θεῷ καὶ τοῖς κατηγορήμασιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ αἱ οὐσίαι τῶν ὄντων ἑκάστων, καθ' ὅσον προέρχονται ἀναγκαίως ἐκ τῆς φύσεως τῶν κατηγορημάτων, μετέχουσι τρόπον τινα ἐκείνης τῆς ὑπάρξεως καὶ κέκτληται εἶδος τι αἰωνιότητος, καθ' ἣν πρέπει γὰρ νοῶμεν τὰ ὄντα.

στάσεις άσαφής δέν είναι πάντοτε καί κατ' ανάγκη σφαλερά ἀλλά καθίσταται τότε μόνον, όταν μή ἔχωμεν συνείδησιν τῆς ἀτελείας αὐτῆς καί κατ' ἀκολουθίαν ἐκλαμβάνωμεν αὐτήν ὡς τελείαν καί ἀληθῆ. Κριτήριον δὲ τῆς ἀληθείας θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Σπινόζου, καθάπερ ἦδη καί ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου, αὐτὴ αὕτη ἡ ἀλήθεια διὰ τῆς προσηκούσης αὐτῆ ἑναργείας. Ὁ ἔχων, λέγει, ἔννοιαν (ἰδέαν) ἀληθῆ γινώσκει συγχρόνως ἔτι αὕτη εἶναι ἀληθῆς οὐδὲ δύναται νὰ ἀμφισβῆσῃ περὶ τῆς ἀληθείας ¹⁾. Καί ποῖον ἄλλο κριτήριον τῆς ἀληθείας δύναται νὰ ὑπάρχη ἀσφλέστερον παρὰ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν; Ὡςπερ τὸ φῶς ἀποκαλύπτει ἑαυτὸ ἅμα καί τὸ σκότος, οὕτω καί ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει κανὼν ἑαυτῆς τε καί τοῦ ψεύδους ²⁾.

4. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΘΗ. Ἐκ τῆς ἀσαφοῦς γνώσεως προκύπτουσι τὰ συναισθήματα καί πάθη, περὶ ὧν ὁ Σπινόζας διαλαμβάνει μετὰ μεγάλης πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ ἀκολουθίας καί μετὰ περισσῆς ἀγχινοίας. Οἱ πλεῖστοι λέγει, τῶν περὶ συναισθημάτων καί τοῦ τρόπου τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου γραψάντων ἐκλαμβάνουσιν αὐτὰ οὐχὶ ὡς φυσικὰ καί ἀκόλουθα τοῖς κοινοῖς τῆς φύσεως νόμοις πράγματα ἀλλ' ὡς ἔξω τῆς φύσεως κείμενα· φαίνονται δὲ θεωρῶντες τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ φύσει οἷονεὶ ἀποτελοῦντα κράτος ἐν κράτει, διατραττόντα μᾶλλον τὴν τάξιν τῆς φύσεως, ἢ ἀκολουθοῦντα αὐτῇ καί ἔχοντα ἐν ταῖς πράξεσιν ἀπόλυτον ἐξουσίαν οὐδ' ἐξ ἄλλου τινός, ἀλλὰ μόνον ἐξ ἑαυτοῦ κινούμενον. Ἀνάγουσι λοιπὸν συνήθως τὰ συναισθήματα οὐχὶ εἰς τὴν κοινήν τῆς φύσεως δύναμιν ἀλλ' εἰς ἐλάττωμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἣν διὰ τοῦτο οἰκτίρουν καί μυκτηρίζουσι, περιφρονοῦσι καί καταρῶνται· σκώπτουσι τὰ πάθη καί τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἀντὶ τοῦ νὰ ἐρευνήσωσιν αὐτά. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὁ Σπινόζας φρονεῖ ὅτι οὐδὲν ἐν τῇ φύσει γίνεται δυνάμενον νὰ ἀποδοθῆ εἰς ἐλάττωμα αὐτῆς· διότι ἡ φύσις εἶναι πανταχοῦ ἡ αὐτή, τουτέστιν οἱ τῆς φύσεως νόμοι καί κανόνες, καθ' οὓς πάντοτε γίνονται

¹⁾ Eth. 2. prop. 43.

²⁾ Αὐτ. 2, schol.